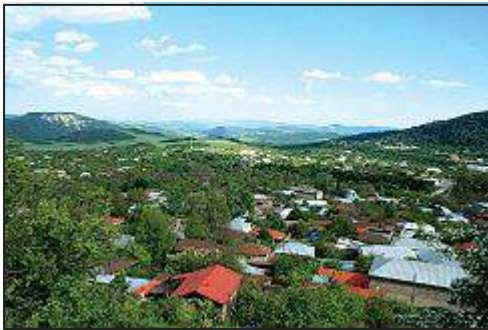

BASQALIN ANTİK-ORTA ƏSR VƏ QAFQAZ ALBANİYASI TARİXİ XRONOLOGİYASINDA YERİ

Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan İsmayılı rayonu ərazisində tarixi-etnoqrafik baxımdan zəngin, orta əsr şəhərlərinin bəzi xüsusiyyətlərini, o cümlədən qədim mədəniyyət, sənətkarlıq irsini bu günə qədər mühafizə edən neçə-neçə yaşayış məntəqəsi hələ keçən əsrlərdən dünya şöhrəti qazanmaq səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir. Belə görkəmli yaşayış məntəqələrindən biri Basqaldır. Şirvanın ən səfalı, zəngin təbiətə malik hissəsində yerləşən Basqal qəsəbəsi xalqımızın bir sıra qədim və keşməkeşlərlə dolu tarixi adət-ənənələrini bu günə qədər yaşatmışdır [5]. Basqal və onun ətrafı antik və orta əsr abidələri ilə zəngindir. Basqalın cənub-şərqində hələ eramızın I-II əsrlərindən insan məskənlərinin varlığı arxeoloji tədqiqatlardan məlumdur. Orta əsrlərdə Basqal və onun ətrafı, coğrafi və relyef quruluşuna görə böyük iqtisadi və strateji əhəmiyyətə malik olmuşdur [3].

Orta əsr feodal pərakəndəlikləri dövründə, həmçinin xarici işğalçıların basqınları zamanında Basqal da yaşayış məntəqələri, eləcə də müdafiə qalaları daha da inkişaf edib genişlənməmişdir. Qəsəbənin şimal qurtaracağında ucalan Niyal dağında XI-XII əsrlərin qalaları Şirvanşahların mühüm müdafiə məntəqəsi olmuşdur. Basqalın cənub-

şərqində ilk orta əsrlərdən başlayaraq xanlıqlar dövründə möhtəşəm qala və şəhər xarabalıqları yerin təkinə köçmüş vəziyyətdə qalmaqdadır. [5] Aparılan ilkin – arxeoloji yoxlama tədqiqatların nəticələrinə görə Basqalın cənub-şərqində yerləşən antik və orta əsrə aid abidələrlə zəngin olan “Qalalar” adlanan ərazi qədim insan məskəni dir.

Basqalın “Qalabaşı” məhəlləsi ərazisində qalınlığı bir neçə metrə çatan qala divarlarının izləri bu günədək qalmaqdadır. Basqal –tarixçilərin fikrincə hələ IV yüz illikdən mövcud olmuşdur. Qəsəbənin yerləşdiyi indiki ərazi

qədim Alban dövlətinə mənsub olmuşdur [1]. İsmayilli rayonu 1931-ci ilin noyabr ayının 24-nə qədər rayon kimi formalaşdırılmazdan önce ilkin vaxtlar rayonun inzibati mərkəzi Basqal kəndində olmuş qısamüddətdən sonra İsmayilli kəndinə köçürülmüşdür.

Rayon təşkil ediləndə onun ərazisinin böyük bir hissəsi Göyçay qəzasının, bir hissəsi Şamaxı qəzasının, kiçik bir hissəsi isə Şəki qəzasının tərkibində olub. Rayonun ərazisinin zəngin tarixi keçmişi vardır. Ərazidə olan tarixi abidələr və tarixi keçmişimizə aid tapılan çox saylı maddi-mədəniyyət nümunələri bunu təsdiq edir. Rayonun ərazisi uzun müddət eramızdan əvvəl IV əsrin sonu eramızdan əvvəl III əsrin əvvəllərində yaranmış Albaniya dövlətinin tərkibində olmuşdur. VII əsrin əvvəllərində Albaniyanın Girdiman vilayətində Sabir türklərinin nəslindən olan Mehranilər knyazlıqlarını yaratmışlar. Görkəmli dövlət xadimi və sərkərdə olan Cavanşir (642-682) -də bu nəsiləndi. Rayonun ərazisində Talıstan kəndində 4 km şimalda, Ağçayın sahilində Cavanşirin adı ilə bağlı qala mövcuddur [2]. Bütün bu yuxarıda sadalanan fikirlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, İsmayilli rayonu tarix etibarən ilə maraqlı xronoloji səhnələri özündə birləşdirir. Bu maraq kəsb edəcək xronoloji səhnələr, güman etmək olar ki, Basqal qəsəbəindən də yan keçməmişdir və Basqalda bu maddi-mənəvi zənginliklə dolu olan cəzb etmə zolağına çəkilmişdir, lakin indiyənəcən bizlərə gəlib çatmış hər hansı alban memarlığına mənsub nümunə yoxdur və ya qeydə alınmamışdır. Amma İsmayilli rayonun digər kəndlərində aparılan arxeoloji və s. tədqiqatlar nəticəsində Alban tarixinə aid xeyli material tapılmış və qeydə alınmışdır. Tarixdən bildiyi kimi yaşayış məskənin olması üçün ilkin ictimai və təbii-bioloji faktorların olması vacibdir. Bura daxildir insan üçün vacib olan qida zəncirinin əl çatan olması, yaşayış və təsərrüfat şəraitini əlverişli olması, yaşayış ərazisinin iqlimi coğrafi quruluş kimi faktorlar. Qeyd edilən bu vacib elementlər ərazinin yaşayış məskəni olmasına, yurdsalmasına təsir edən ən böyük faktordur. Ne-

cəki əsrlər öncə antik Kürdüvan ərazisində yaşayışın dağılması yuxarıda sadalanan elementlər zəncirinin qırılması səbəbindən baş vermişdir. Kürdüvan Basqal və Mücü çayları arasında, Şamaxıdan Qəbələyə gedən yolun üstündə yerləşən qədim yaşayış yeridir. Adı ilk dəfə X əsrə aid anonim mənbə olan «Hüdud əl-ələm» əsərində xatırlanır. Orada deyilir ki, Şirvanda Kürdüvan adlı kiçik, abadan və nemətli bir şəhər vardır. Kürdüvan və ona bitişik ərazilərdə antik dövrdən başlayaraq intensiv həyat olub. Kürdüvanla yanaşı olan Xankəndi ərazisində də orta əsrlərə aid çoxsaylı tikinti qalıqları mövcuddur. Orada vətəndaşlar öz şəxsi həyatlarında quyu və ya xəndək yeri qazarkən tez-tez daşdan və ya bişmiş kərpicdən inşa edilmiş tikinti qalıqları üzə çıxır. Kəndin mərkəzi hissəsində olan qala-saray kompleksin qalıqları bu gün də qalmaqdadır. Əlbəttə, qeyd olunan ərazidə bu cür zəngin maddi-mədəniyyət qalıqlarının mövcud olması orada daha qədim dövrə aid yaşayış izlərinin olduğunu ehtimal etməyə əsas verirdi. Çünki, kifayət qədər geniş ərazini əhatə edən və daha çox elitər təbəqə üçün xarakterik olan mədəniyyət bünövrəsi və ənənəsi olmadan konkret ərazi daxilində birdən-birə formalaşa bilməzdi. 1976-cı ildə sel sularının Kürdüvan yaxınlığında açmış olduğu dərin yarıqlarda üzə çıxan antik dövr və erkən orta əsrlərə aid zəngin maddi-mədəniyyət qalıqları bunu bir daha təsdiq etdi. Həmin ərazidə arxeoloq F.L. Osmanov tərəfindən aparılan müşahidə və kəşfiyyat axtarışları zamanı qalınlığı 3 m-ə çatan, yaşayış izləri və qəbir nümunələri ilə zəngin olan mədəni təbəqə olduğu müəyyənləşdirilib. Mədəni təbəqənin üstü təqribən 2 m qalınlıqda olan çınqıl və qarışıq torpaqdan ibarət lal təbəqə ilə örtülüb. Bu isə onu göstərir ki, e.ə. I əsrdən eramızın V əsrinədək intensiv həyat olan həmin ərazi təqribən 1500 il bundan öncə sel suları altında qalıb. Beləliklə, eramızın V əsrinin sonlarında həmin ərazidə həyat dayanıb. Sakinlər isə yaxınlıqdakı su tutmayan, nisbətən hündür ərazilərə köçüb. Basqal və Xankəndi ətrafında ilkin yaşayış yerləri məhz bu zəmində meydana gəlib [4]. Deyilənə nəzərən onu söyləmək yerinə düşərdiki, əhalinin buraya yerləşməsindən sonra yenidən tikinti quruculuq işlərinə başlanılıb və ilk əvvəl mənsub olduqları tikintitəsərrüfat nümunələrinin oxşarını burada inşa etməyə səy göstərmişlərdir. Ən azında o səbəbə bunun baş verdiyini iddia etməyi onula bağlamaq olar ki, yaşayış və yurdsalam üçün hansı şəraitə uyğunlaşmışlarsa bunu reflektiv olaraq yenidən o tərzdə yaşamaq istəyəcəklər, əlbətdəki ərazinin coğrafi iqlim quruluşunu nəzər almaq sürəti ilə. Bir qayda olaraq antik-orta əsr tarixləri araşdırılarkən tapılan tikililər əsasən dini ibadət və qala saray kompleksləri

sistemi üzərindən yönəlməyə başlanılır. Alban tarixinin öyrənilməsində də bu tendensiya davam etdirilir və dahada irəli gedərək dini tikililərdə axtarışların aparılması üzərində fikircəm olurlar. Buda yaqın ki fiksə edilən tikilinin bu yöndə olmasından qaynaqlanır. Amma bəzən bu tədqiqat obyektı kimi dini bina və saray kompleksləri ilə yanaşı, yaşayış tikililərdə aşkar edilir. Nədənə burada yənə ağırlıq ilklərin üzərində cəmlənir və yənədə biçərə yayaşayış tikililəri tədqiqat obyektı kimi diqqətdən kənarda qalır. Nəticədə yayaşayış tikililəri ilə bağı axtarışların sayı az olduğundan onların hansı tarixi dövə görə necə klasifikasiya olunduğı müşküləşərək gələcəkdə həll edilməsi və ya açılması çətinləşən həməşikləşmiş düyünə çevrilir. Kim deyə bilər ki? Lahıdca, Kürdüvanda, Mücüdə, Xankəndidə aşkarlanmış arexoloji maddi mədəniyyət nümunələrindən Basqalda da olmamışdır. Basqal, Mücü, Xankəndi, Quşence, Buynuz, Sulut və Kalva ətrafı ərazilərdəki abidələrdən xeyli material əldə olunmuşdur. Cavanşir qalası, Qız qalası, Niyal və Fit qalaları da daha əsaslı tədqiqat obyektı olmuşdur [4].

Ehtimal etmək olar ki, bu nümunələrdən Basqal ərazisində də olub və dağılıb, eroziyaya uğrayaql məhv olmuşdur, lakin bunu söyləmək üçündə, arxeoloji dəlillərində bunu qüvvətləndirməsi lazımdır. Bunun üçündə gələcəkdə bu ərazidə köklü şəkildə aparılacaq arxeoloji-etnoqrafik və memarlıq tədqiqatlarına ehtiyac var. Bir yandan antik-orta əsr, digər yandan isə "qafqaz albanıyası" dövrü ilə iç-içə olması və dahası Albaniyanın paytaxtı Qəbələ şəhəri ilə coğrafi yaxınlığı, Girdiman vilayətinin yerləşdiyi ərazilərin hüdudlarında yerləşməsi buranın zəngin tarixi-mədəni irsə malik olmasından xəbər verir. Bu mədəni irs bütün sosioloji və kulturaloji sahələri əhatə etməklə yanaşı, memarlığı və incəsənəti də daxilinə almışdır. Bu qənaətdə gəlməyə yuxarıda adları keçən tarixi şəxs və arxeoloji-memarlıq nümunələri yardımçı olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. N.Zeynalov. Basqalın memarlıq irsi. Memarlıq, şəhərsalma tarixi toplusu. №3.səh 96 2.<http://ismayilli.aztelekom.org/ismayilli.html>
3. Nadir Rafailoğlunun hazırladığı video material http://youtube.com/watch?v=2Zv-nnvH7_o 03.12.2011
4. Qafar Cəbiyev. Girdiman tarixi IV-IX əsrlər. səh 112-113
5. Miryavər Hüseynov, Basqal qəsəbəsi
6. <http://www.ismayilli-xeberleri.info/2012121/464-basqal-sirli-al601mdir.html>

Açar sözlər: Basqal, qalalar, qalabaşı, adət-ənənə, relyef.

Nasib Zeynalov (Azərbaycan)

Место селения Басгал в исторической хронологии древнего средневековья и Кавказской Албании

Многочисленные жилые поселения, находящиеся на территории Исмаиллинского района и защищающие некоторые особенности богатых с историко-этнографической точки зрения средневековых городов, в том числе культурное наследие прошлых веков, поднялись на уровень всемирной известности. Басгал является одним из таких жилых поселений. Басгал, расположенный в самой живописной части Ширвана, сохранил до наших дней древние обычаи и традиции нашего народа.

Ключевые слова: Басгал, замки, Галабашы, традиция, ландшафт.

Nasib Zeynalov (Azerbaijan)

The place of Basgal in the ancient - medieval and historical chronology of Caucasian Albania period

In Ismayilli, one of the beautiful corner of Azerbaijan, there are a lot of settlements, which preserved some features of medieval towns rich in historical and ethnographic point of view as well as ancient culture ancient artistic heritage to this day, gained their reputation in the last century. One of these prominent settlements is Basgal. Basgal which is situated in the most beautiful and rich part of Shirvan saved ancient and toifful historical traditions of our nation.

Keywor ds: Basgal, castles, Galabashi, tradition, landscape.